

ЗАПАЗЫЧАННІ З НЕСЛАВЯНСКІХ МОЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ: ПРАБЛЕМА ПАХОДЖАННЯ

Пры вывучэнні іншамовнай лексікі ў складзе пацыянальнай мовы таго ці іншага гістарычнага перыяду першы этап аналізу ўяўляе сабой вызначэнне паходжання адабранага корпусу запазычаных лексем. Інфармацыя аб этымоне ў ходзе далейшага даследавання дазваляе прасачыць асаблівасці фармальнай і семантычнай адаптацыі запазычанняў, усталяваць наяўнасць тэматычных груп, якія складаюцца з генетычна аднародных лексем, указаць прыярытэты мовы-донары і г. д.

Разгляд запазычаных элементаў у беларускай мове пачатку XX стагоддзя¹ таксама пачаўся з выяўлення іх паходжання. Згодна з дадзенымі лексікаграфічных крыніц [гл. спіс скарачэнняў], прыналежнасць некаторых слоў да пэўнай мовы-крыніцы не выклікае сумненняў – ва ўсіх слоўніках яны суправаджаюцца ідэнтычнымі паметамі:

лацінізмы:

АРЫГІНАЛЬНЫ (ад лац. *originalis* 'першапачатковы');

WULHARIZM (ад лац. *vulgatis* 'просты, звычайны');

грэцызмы:

ДЫНАМІТ (ад гр. *dinamis* 'сіла');

ДРАМА (ад гр. *drama* 'дзеянне');

галіцызмы:

ДОЗА (ад фр. *dose*);

BENEFIS (ад фр. *beneфіce* 'прыбытак, карысць')

Аднак існуе шэраг лексем, адносна паходжання якіх у навуковай літаратуры падаюцца рознародная інфармацыя. У дачыненні да іншамовных запазычанняў на беларускай глебе неаднастайнасць пры вызначэнні паходжання лексем найчасцей назіраеша ў двух выпадках:

а) пры адрозненні лацінізмаў і грэцызмаў, напрыклад:

БІБЛІОТЭКА, БІБЛІОТЭКА, BIBLIOTHEKA

1) лац. *bibliotheca* < гр. *bibliothēke*, ад *biblon* 'кніга', *theke* 'сховішча' [СІС, с. 62];

2) польск. < лац. *bibliothēka* < грэч. *bibliothēke* [ДЗБМ, с. 42];

3) грэч. *biblon* 'кніга' і *theke* 'сховішча' [ТСБМ, с. 37].

ГЕРЭТЫК

1) гр. *hairesis* [СІС, с. 62];

2) польск. *heretyk* < лац. *haereticus* [ДЗБМ, с. 81];

3) гр. *haeretikos* [ТСБМ, с. 242].

ГАРМОНІЯ

1) лац. *harmonia*, ад грэч. *harmonia* 'сувязь, сутучча, зладжанасць' [СІС, с. 84];

¹ Корпус запазычаных адзінак абіраўся са «Словніка мовы «Нашай нівы» (1906 – 1915): у 5 т. – Т. 1. – Мінск, 2003.

2) польск. harmonia, ад лац. harmonia [ДЗБМ, с. 79];

3) грэч. harmonia 'сувязь, сутучнасць, зладжанасць' [ТСБМ, с. 32].

Такі лексікаграфічны разнабой звязаны з цалкам аб'ектыўнай прычынай, а менавіта з наяўнасцю агульнай часткі ў лексічным складзе класічных моў. Вызначыць, з якой канкрэтна (грэчаскай ці лацінскай) мовы тое ці іншае слова прыйшло ў беларускую мову, надзвычай складана. Пры аднясенні такіх спрэчных адзінак да груп паходзе паходжання было вырашана найбольш аўтарытэтнымі лічыць дадзеныя слоўнікаў, пазнейшых па часе выдання.

б) пры вызначэнні наяўнасці ці адсутнасці ў прапэсе запазычання польскага пасрэднікага ўплыву, напрыклад:

ДАКУМЕНТ, DAKUMENT, ДОКУМЕНТ

1) лац. documentum 'доказ, сведчанне' [СІС, с. 95];

2) польск. dokument < лац. documentum [ДЗБМ, с. 99];

3) лац. documentum 'доказ, сведчанне' [ТСБМ, с. 123].

ДЫРЭЖАР

1) лац. director [СІС, с. 104];

2) польск. dyrektor < лац. director [ДЗБМ, с. 96];

3) лац. director [ТСБМ, с. 104].

ДОКТАР, DOCTAR, ДОХТАР, ДОХТОР

1) лац. doctor 'настаўнік, выкладчык' [СІС, с. 98];

2) польск. doktor < лац. doctor [ДЗБМ, с. 98];

3) лац. doctor 'настаўнік, выкладчык' [ТСБМ, с. 188].

Крыніца ўказанай праблемы ў тым, што беларуская мова на працягу доўгага часу мела вельмі песныя кантакты з польскай мовай, што правакавала інтэнсіўны моўны абмен, прычым не толькі ўзаемны: польская мова выступала і як пасрэдніца паміж беларускай і іншымі мовамі. Адрозніць гэтыя віды ўздзеянняў не заўсёды проста, што і служыць прычынай неаднастайнасці слоўнікавых памет.

У сваім даследаванні мы прынялі наступны прынцып адрознення паланізмаў ад слоў, якія прыйшлі праз польскае пасрэдніцтва. Да паланізмаў было вырашана адносіць адзінкі, якія дастаткова істотна адрозніліся ад этымона і ў беларускай мове ўжываюцца не ў заходнім выглядзе, а з польскімі фармальнымі адзнакамі, напрыклад:

БРАВАРОК – польск. browar < ст. ням. browwer [ДЗБМ, с. 49].

БРУК – польск. bruk < ням. brücke [ДЗБМ, с. 50].

ГПЦАЛЬ – польск. huści < ням. dyjał. hitzel [ДЗБМ, с. 83].

Лексемы, якія не прыйшлі такой выразнай польскай апрацоўкі, на наш погляд, мэтазгодна аналізаваць як запазычаныя з адпаведных зыходных моў, не ўлічваючы пасрэдніцтва.

У цэлым наш аналіз паказаў, што ў справе вызначэння паходжання запазычаных адзінак існуе шмат невырашальных пытанняў. У многіх выпадках даследчыку запазычанай лексікі даводзіцца самому ўстаўляваць класіфікацыйныя крытэрыі. Натуральна, што такое становішча пеліпучальнае. Выразілі гэтай праблемай магчымае на аснове глыбокага навуковага асэнсавання аб'ёмнага фактычнага матэрыялу.

Скарачэнні

ДЗБМ – Булыка, А. М. Даўня запазычаныя беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск, 1972;

СІС – Булыка, А. М. Слоўнік інішамоўных слоў / А. М. Булыка. – Мінск, 2005;

Словарь – Словарь іностранных слов в русском языке. Под ред. И. В. Петрова. – М., 1996;

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Т. 1. – Мінск, 1977.